

**Sia Kolkovska**

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences)

## ***A Dictionary of Loanwords* by Z. Futekov – a Contribution to Bulgarian Lexicography**

*Abstract:* The article examines the main characteristics of Z. Futekov's *Dictionary of Loanwords* published in 1933. The author analyses the Dictionary's vocabulary and the parameters of its microstructure and concludes that it is a unique lexicographic work that can be defined as an encyclopaedic dictionary of loanwords.

*Key words:* history of lexicography, dictionary of loanwords

*Резюме:* В статията се разглеждат основните характеристики на Речника на чуждите думи на З. Футеков, издаден през 1933 г. Анализират се особеностите на словника на Речника и параметрите на неговата микроструктура. Достига се до извода, че Речникът представлява уникално лексикографско издание, което може да се определи като енциклопедичен речник на чуждите думи.

*Ключови думи:* история на лексикографията, речник на чуждите думи

**Сия Колковска**

(България, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,  
Българска академия на науките)

## ***Речник на чуждите думи* на З. Футеков – принос към българската лексикография**

### **Увод**

За Захари Футеков, автор на разглеждания *Речник на чуждите думи*, се знае твърде малко. Той е роден в Панагюрище през 1871 г. и е най-малкият брат на Райна Футекова, по-известна като Райна Княгиня. Преводач е от немски език и е автор на първия Немско-български речник. Равнището на разработените от него лексикографски издания говори за богатата му ерудиция, за широките му филологически познания и за безспорните му лексикографски умения.

Речникът на чуждите думи, разработен от З. Футеков, има първо издание от 1920 г., в което негов съавтор е А. Дорич. Второто издание е от 1926 г., като то носи името *Речник на чуждите думи (и на мъчно разбираеми български)*. Третото издание, което разглеждаме тук, е от 1933 г. и е издадено от печатница „Народен печат“. Трябва да се уточни, че това издание (както вероятно и предходните) не е датирано и информацията за годината на неговото издаване е почерпена от каталога на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Това издание на Речника е значително разширено в сравнение с предходните, словникът е обогатен, по думите на автора, с редица нови термини от областите финанси, земеделие, търговия, технологии. Към него са добавени освен това редица приложения – илюстрации на част от заглавните думи, таблици и редица други. Нов е форматът на Речника – джобен. Както споменава авторът в Предговора към Речника, основната причина за неговото разработване е изчерпването на второто издание, което има значителен и за днешно време тираж от 10 000 екземпляра. Този факт е особено показателен за големия интерес към подобни издания по онова време.

Свидетелство за качествата на Речника и за неговата ценност е фактът, че това негово издание е одобрено и препоръчано от тогавашното Министерство на народното просвещение на България.

Важен е въпросът каква е традицията в съставяне на речници на чуждите думи в периода преди появата на разглежданото лексикографско издание. Известен е само един речник от такъв тип от епохата на Възраждането – „Краткий речник за чуждестранните речи, които ся нахождат в българский язык“ от Теодор Хрулев, отпечатан през 1863 г. (вж. Кювлиева/Kyuvlieva 1980; Кювлиева/Kyuvlieva 1998: 237). В следосвобожденската епоха излизат четири речника на чуждите думи: речника на Тодор Коджов в две части от 1890 и 1882 г. – „Речник, който съдържа 4000 чужди думи, които са употребяват в българския език“ (вж. Божилова/Vozhilova 1986), два речника на Евтим Дабев – „Речник на най-употребителните чужди думи, които се срещат в български език“, излязъл през 1896 г. и „Чървен речник на най-употребителните чужди думи, които се срещат в българския език“ (вж. Николова/Nikolova 2016) и речника „Джебень речникъ на чуждите думи в нашия езикъ“ на Моско Москов (под псевдоним М. Велинов). Речникът на М. Москов според Н. Николова има издание от 1901 г., в което се посочва, че то е трето, като първото издание е датирано от 1896 г. Очевидно при съставянето на своя речник З. Футеков е имал възможност да се опре на една вече добре оформена традиция в разработването на справочници от този жанр, въпреки че той не ги посочва като източници на своето издание.

### 1. Встъпителна част на речника

Извънредно интересна е встъпителната част на Речника (в обем от 5 страници и половина), която представлява по всяка вероятност първото по-системно и цялостно описание на чуждата лексика в българската езиковедска литература. Тази част е показателна за филологическите познания и езиковия усет на З. Футеков. Макар и написана преди почти 90 години, тя съдържа редица положения, които звучат напълно съвременно, поради което ще ѝ отделим по-голямо внимание тук. Авторът отбелязва неизбежността от проникването на чуждите думи. За него това е естествен процес, който се наблюдава във всички езици и е свързан с появата на нови понятия и заимстването на техните названия от езика, където са възникнали (с. 7). Този процес е свързан с общността на културния живот между отделните народи, която налага появата на чужди думи (с. 12.).

З. Футеков има балансиран подход към проблема за заемането. Отбелязва, че нарастването на речниковото съкровище на един език с такива нови думи е ценен процес (с. 11) и същевременно посочва, че чрез него езиците нарушават своята „речникова самобитност“ (с. 12). Оценява опасността от ненужното заемане и споменава за противодействието срещу това явление от страна на видни български езиковеди като Ив. Богоров, А. Теодоров-Балан и Ст. Младенов. Актуално и днес е заключението му, че „слабостта към чуждото и модното са две отрицателни основи, върху които се крепи въвеждането и разпространението на чуждите думи много повече, отколкото нуждата“ (с. 11). Като главни ползватели на чуждата лексика са посочени „българската полуинтелигенция и интеллигентните кръгове, които си служат и гдето трябва, и гдето не трябва с чужди думи“. Авторът препоръчва използването на български думи там, където ги има, и сочи редица положителни примери на „побългаряване на езика“, напр. употребата на *излет* вместо *екскурзия* и на *изпит* вместо *екзамен*.

В тази встъпителна част З. Футеков прави подробен преглед и на етапите на поява на чужди думи в българския език – навлизането на гръцки и латински думи при приемането на християнството и след това, на турски думи по време на турското владичество.

тво, на руски думи, а в неговата съвременност – и на множество заети думи от други езици във връзка с постепенната европеизация на българския живот (с. 11). Интересна е забележката му, че в българския книжовен език турски думи не са проникнали за разлика от сръбския език (с. 8). З. Футеков очертава и тематичните групи заета лексика – названия на местности, земи, градове и народи; на титли, професии; животни, минерали, „открития в чужбина“ (т.е. нови предмети и реалии); музикални и художествени термини; названия на различни игри, болести; названия в областта на науката и техниката (с. 10).

Напълно съвременно звучат и другите посочени от З. Футеков особености на чуждите думи. Той отбелязва, че някои от тях изчезват бързо, докато други, чийто произход отдавна е забравен, са се вградили в езика. Именно тези думи той нарича заемки и посочва, че те са приети в „езиковото съкровище“ на съответния език (с. 10). Отбелязва формалните промени (наричани от него звукови видоизменения), които те претърпяват, като назовава този процес натурализиране. Тези формални промени им „придават национален облик и ги приравняват със самобитните думи на езика“ (с. 10).

Изложената от З. Футеков схващания за чуждите думи са показателни за добрата му филологическа култура и езиков усет, а позицията на автора по отношения на тях свидетелства за разумен и балансиран подход, което прави твърденията му верни и актуални и днес.

## 2. Особенности на словника и макроструктура на Речника

Третото издание на Речника има обем от 530 с. и в него е спазен т.нар. Дриновско-Иванчевски правопис, показателно за който е последователното писане на буквата Ъ в края на съществителните имена от м. род и използването на членна форма за множествено число при съществителните, прилагателните и причастията от мъжки и женски род -т **Ъ** (напр. *действуващит Ъ*).

Като заглавки в Речника присъстват чужди думи, устойчиви терминологични съчетания и фразеологизми, първи съставни части на думи и изписани на латиница изрази. Лексемите са с поставени ударения. Немалка част от включената лексика представлява собствени имена – названия на държави, градове, континенти, известни личности (исторически личности, учени, композитори, писатели, художници), богове, митологични герои, литературни герои. Тази особеност обуславя силно застъпения енциклопедичен характер на Речника.

Като заглавки присъстват и устойчиви съчетания и фразеологизми с предполагаем чужд произход на една от съставките, посочени на азбучното място на първия им елемент, напр. *командитно дружество, балтийски езици, външна търговия, платонична любов, Гордиев възел*. Много прецизно са отбелязани първите съставни части на заглавките с техните значения, напр. *аеро-* 'въздухо-', *гео-* 'земя', *поли-* 'много'. След посочване на първата съставна част в речниковата статия се изреждат лексеми, които я съдържат, напр. при *поли-* това са *полиартрит, полигамия, полиглот, полиелей* и редица други. Място в Речника имат и изписани на латиница изрази, много от които с посочено произношение и превод, напр. *ad hoc* със значение 'за това, за тоя случай, специално за случая'.

Сред заглавките в Речника по неизвестни причини присъстват и домашни лексеми, напр. *църква и черква, мечка, мир, дружество, желязо, злато, киселина*.

По разбираеми причини част от думите в словника вече са остарели (напр. *акшам* ('вечер', от турски), *алармист* ('разпространител на лъжливи и тревожни слухове')). Други заглавки пък са посочени във форма, която е остаряла от съвременна гледна точка, напр. *ахтапод* вместо *октопод*. Остарели са и някои от посочените значения на

заглавните думи. Такова е например първото значение на *пацианс* 'търпение' и второто значение на *файда* 'лихва'.

Словникът на Речника е богат, като в тематично отношение включените в него думи се отнасят към няколко групи.

I. Общекултурна лексика с произход от класическите езици старогръцки и латински, която включва лексеми от обществения, политическия и културния живот;

II. Битова лексика;

III. Терминологична лексика. Терминологичната лексика е широко застъпена. Включени са термини от широк кръг терминологични области: военни (*арьергард*, *офанзива*), политически (*анархизъм*, *монарх*), икономически, в частност финансови (*монопол*, *ордер*, *полица*, *сторнирам*), юридически (*сервитут*, *суперфиция*), химически (*молекула*, *протон*), физически (*оптика*, *спектър*), медицински (*анестезия*, *анорексия*), астрономически (*апогей*, *астероид*), математически (*параметър*), геометрични (*пирамида*, *призма*), музикални (*оратория*, *потпури*), църковни (*аналой*, *афоресвам*, *купел*), спортни (*бек*, *рефер*, *корнер*). Интерес за филолога представляват многобройните лингвистични термини в речника, напр. *артикуляция*, *метатеза*, *семантика* (с посочен синоним *семасиология*), *морфология*, *редукция*, *транскрипция*. Дефинициите на лингвистичните термини са точни и свидетелстват за езиковедската компетентност на автора. Любопитна е дефиницията на заглавната дума *неологизми* 'нови думи, новосковани думи, не влезли още в употребление, напр. *снопалка* = поща, *бивалица* = история'.

В Речника са включени заглавки от четири части на речта: съществителни имена, прилагателни имена, глаголи и наречия (напр. *интуитивно* 'посредством силата на чувствата, по инстинкт, без участие на разума'; *комично* 'смешно'). По всяка вероятност това е първият речник на чуждите думи, в който наречията присъстват като заглавки.

В списъка на използваните в Речника съкращения са посочени 15 езика, от които произхождат заглавните думи в него, но при отбелязване на техния произход се сочат и езици, които липсват в Предговора. Езиците, от които произхождат включените в Речника думи, са старогръцки и латински, западноевропейските езици, турски, руски, източни езици (арабски, индийски, персийски), мексикански (при *шоколад*), еврейски, келтски (при *долмени*) и санскрит (при *свастика*). При някои заглавки се сочи произход от славянски (без да е уточнено значението на тази бележка), напр. при *дан*, *денница*, *язва*. В единични случаи се сочи старобългарския произход на думите, напр. при *жрец*, *капище*.

Речникът е изграден въз основа на ясна и предварително добре обмислена концепция, която в по-голямата си част стриктно се спазва. Важен елемент на тази концепция е съчетаването на азбучния и на гнездовия начин за подреждане на думите. Думите с формална близост и семантична връзка са групирани в една речникова статия, като подредбата им е по азбучен ред. В една статия например са обединени заглавките *интересен* (лат.), *интересувам се* и *интерес*. Като принцип се следва отбелязването на произхода винаги при първата дума в статията, срв. *патриотизъм* (от гръцки), *патриотически*, *патриот*; *галопирам* (от френски), *галоп*<sup>1</sup>; *капитализация* (от латински), *капитализирам*, *капитализиране*, *капитализъм*, *капиталист*, *капитал*.

В някои случаи в една статия са обединени думи с формална близост само на техни съставни части, напр. при *лексикография*, *лексикограф* и *лексикология*; *германизирам*, *германизъм*, *германофил* и *германофоб*; *русофил* и *русофоб*. В редки случаи в

<sup>1</sup> Поради наличието на краесловни ерове при същ. имена от м. род те често заемат последно място в речниковите статии.

една речникова статия са включени думи, чиято формална близост е случайна и не се дължи на семантична връзка между тях. Такъв е случаят при заглавните думи *планиметрия* и *планирам*, поставени в една статия.

Отчетливо изпъкваща особеност на Речника е фактът, че в редица случаи като чужди се означават думи, образувани на българска почва, най-често прилагателни и съществителни имена. Обикновено те са на първо място в речниковата статия и произходът се сочи при тях вместо при мотивиращата заемка. Такъв е случаят например при *авторски*, *авторство* и *автор*, с посочен произход при *авторски*, също при *гарнизонен* и *гарнизон*, с посочен произход при *гарнизонен*. Тази специфична особеност вероятно се дължи на стремежа на З. Футеков за изчерпателно отразяване не само на заемките, но и на всички образувани от тях лексеми на домашна почва. Посочването на произход при домашната дума вместо при мотивиращата я заемка обаче води до неточност в лексикографското представяне.

Като положителна особеност на Речника е отбелязването за първи път в справочници от този жанр на омоними, които се посочват в две речникови статии след цифрите I и II. По този начин са представени омонимите *фиксирам*<sup>1</sup> и *фиксирам*<sup>2</sup>, срв. I. *фиксирам* 'поръсвам с фиксаж' II. *фиксирам* 'втренчвам поглед'; I. *диета* (лат.) 'наименование на народното събрание в някои страни'; II. *диета* (гр.) 'предписан от лекар начин на живеене по отношение на храна и пиене'. Тази практика обаче не се следва последователно и редица думи, които от днешна гледна точка са омоними, са поместени в една речникова статия, срв. при *бал*<sup>1</sup> ('забава') и *бал*<sup>2</sup> ('оценка'), също при *ирис*<sup>1</sup> 'част от окоето' и *ирис*<sup>2</sup> 'цвете'.

В Речника присъстват като заглавки и непреходни глаголи със *се*, които са поставени в една речникова статия със съответните деятелни глаголи. Например след *ангажирам* 'запазвам си предварително правото върху нещо' е посочен непреходният глагол *ангажирам се* 'задължавам се, обвързвам се, заемам се', а след *кандидатирам* – *кандидатирам се*.

### 3. Микроструктура на Речника

Както вече бе посочено, Речникът е изграден въз основа на прецизно разработена концепция, елемент от която е структурата на речниковите статии в него. Тази структура е оригинална и уникална за този жанр речници. Тя е добре обмислена и включва по-голям брой параметри в сравнение със структурата на речниковите статии в изследваните предходни речници на чуждите думи.<sup>2</sup>

На първо място в речниковата статия е заглавната дума, следвана от бележка за произход, посочен в скоби. Както се отбеляза по-горе, произходът се означава само при първата заглавка в речниковата статия. При заглавките-термини след произхода следва бележка за научната или специалната област, към която те се отнасят. Липсват граматически характеристики на заглавните думи. Граматически форми също не се посочват, освен в един случай. При заглавки, при които има елизия на гласна в множествено число, последователно се посочват формите за множествено число. Например при *негър* се отбелязва форма за мн. ч. *негри*, а при *факел* – форма *факли*. Следващ елемент на речниковата статия е дефиницията, след която в някои случаи се привежда илюстративен материал под формата на кратки примери. Незадължителен елемент на речниковата статия, който се посочва след дефиницията, са устойчивите съчетания и фразеологич-

---

<sup>2</sup> За структурата на речниковите статии в „Речник, който съдържа 4000 чужди думи, които са употребяват в българския език“ на Т. Коджов и „Джебенъ речникъ на чуждите думи в нашия език“ на Моско Москов вж. съответно Божилова/ Vozhilova 1986 и Николова/Nikolova 2016.

ните единици, включващи заглавната дума. Те са придружени от дефиниция, следвана в някои случаи от кратки примери. Вж. таблица 1.

Заглавна дума
Произход
Грамматически форми – незадължителен елемент
Дефиниция
Илюстративен материал – незадължителен елемент
Устойчиви съчетания или фразеологични единици – незадължителен елемент
Дефиниция на устойчиво съчетание или фразеологична единица – незадължителен елемент
Примери – незадължителен елемент

Таблица 1. Елементи на речниковата статия в *Речник на чуждите думи*

### 3.1. Заглавна дума

Специфична особеност на Речника е посочването на двойни и тройни (в някои случаи) заглавни думи, отделени една от друга със запетая и следвани от обща дефиниция. Тази особеност се забелязва на първо място при заглавните думи в мъжки и женски род. Така например две заглавки една след друга с обща дефиниция се дават при *дебютантка* и *дебютант*, също при *кандидатка* и *кандидат*. Този принцип обаче не е спазен последователно и в други случаи мъжкородовото и женскородовото име се дават като две заглавки, всяко от които е с отделна дефиниция (напр. при *брюнетка* и *брюнет*).

Принципът за посочването на две и три заглавни думи една след друга се следва и при отразяването на вариантността – фонетична и словообразователна.

В едни от случаите като две заглавки една след друга се посочват фонетични варианти. Така например в речника присъстват следните заглавки: *Авганистан* и *Афганистан*, *албум* и *албом* (при които се сочи и различен произход – съответно от латински и френски), *бенефиц* и *бенефис*, *валута* и *валюта*, *лимонада* и *лимоната*, *релация* и *реляция*, *свастика* и *свъстика*. Представянето на фонетичната вариантност е много важна особеност на Речника, която е отражение на обективно съществуващото разнообразие от фонетични варианти на някои чужди думи (особено в началния период от тяхното навлизане в езика приемник). Тази особеност е показателна за прецизността на З. Футеков в представянето на чуждите думи и за стремежа му да отрази максимално пълно езиковата практика.

В Речника се използва и друг начин за представяне на фонетичните варианти – чрез препращане на заглавната дума към неин вариант след бележка в. (вж.). Срв. например следните речникови статии: *гевеч* – в. *гювеч*, *олтар* – в. *алтарь*, *росмарин* – в. *розмарин*, *цимент* – в. *цемент*. Този начин на представяне на фонетичните варианти обаче е по-слабо застъпен в Речника.

Двойни и тройни заглавки се посочват и при отразяване на словообразователни варианти. По този начин например са дадени заглавките *драконовски*, *драконски* и *драконов*, *гигантски* и *гигантен*, *дюлгерин* и *дюлгер*. В по-редки случаи З. Футеков отразява словообразователната вариантност в рамките на една заглавна дума чрез поставяне в скоби на вариращата част, напр. при *гримир(ов)ам*, *гяур(ин)*. Значителна част от представените словообразователни варианти са производни названия, образувани на домаш-

на почва от една заемка. Както вече се посочи, в Речника тези производни названия, въпреки че са домашни образувания, са включени като заглавки в речниковите статии.

Във връзка с отразяването на фонетичната варианти трябва да се посочи още една много ценна особеност на Речника. Както бе посочено, във въстъпителната част З. Футеков дава някои указания за начина на писане на определени типове чужди думи. Авторът обаче не се задоволява само с това. При редица фонетични варианти дава бележка, с която посочва правилния или погрешния вариант. Например при *грундирам* дава бележка „по-добре *грундирам*“. При *езуит(ин)* има бележка „по-добре *йезуит*“, при *монастир* – „по-правилно *манастир*“, а при *центавър* – „по-право *кентавър*“. Обикновено при избора на правилен вариант З. Футеков се ръководи от това да се следва по-точно произношението на думата в езика източник. С практиката за посочване на препоръчителен фонетичен вариант З. Футеков залага елементи на нормативност в Речника, които му придават уникален характер като речник на чуждите думи.

### 3.2. Произход

Следващият елемент на речниковата статия в Речника е бележката за произход. Произходът се сочи в скоби след заглавната дума, напр. *варант* (фр.). При някои заглавки З. Футеков сочи произход от два езика, напр. *ферма* (англ.-фр.), *група* (нем.-фр.). Възможно е в тези случаи авторът да има предвид езика посредник, през който е навлязла чуждата дума. В други случаи езикът посредник е експлицитно отбелязан, напр. при *бандура* се сочи произход от гръцки с уточнението, че думата е минала през полски. При *будка* се посочва произход от немски през руски. Тези особености в отразяване на произхода на чуждите думи са показателни за стремежа на автора към прецизност и коректност.

В редки случаи произходът не се сочи, но самата дефиниция насочва към него. Например това, че *квас* е заемка от руски, е загатнато в дефиницията ’руско бироподобно безалкохолно питие от жито’. Без произход е и думата *кимоно*, но той става ясен от нейната дефиниция ’японска дреха с широки ръкави, препасана с пояс’.

При някои думи се дава по-подробна информация за техния произход, напр. при *бойкот* е посочено, че тази заемка е „по името на английския капитан Бойкот, който управлявал владение в Ирландия и поради лошо отношение към работниците е бил изоставен от тях дружно, по даден знак“.

### 3.3. Научна или специална област

Бележките за научна или специална област, към която се отнасят термините, се сочат в същите скоби, в рамките на които е посочена бележката за произход, като се отделят от нея със запетая, напр. *емисия* (лат., банк.), *бек* (англ., футбол.). Тези бележки са отбелязани твърде непоследователно в Речника. Преобладаващата практика е заетите термини да се представят без такива бележки.

### 3.4. Дефиниции

В Речника са използвани няколко типа дефиниции – описателни, синонимни и енциклопедични. Описателните дефиниции са добре формулирани, стегнати, ясни и точни и свидетелстват за безспорните лексикографски умения на З. Футеков. Срв. например дефиницията на *геше* ’отвор на врата или прозорец в зала (в банка, баня, театър), където се извършват банкови операции, продажби на билети и др.’. Много сполучливи са дефинициите не само на конкретната лексика, но и на абстрактната лексика, което е много показателно, като се има предвид, че тя е по-трудна за дефиниране. Срв. например дефинициите на заглавните думи *интуиция* ’непосредствено съзерцаване; познание, добито непосредствено чрез сетивата, без участие на разума’ и *абстракция* ’схва-

щане, обобщение на съществените белези на еднородни неща и образуване от тях едно висше, общо понятие’.

В редки случаи при определянето чрез описателни дефиниции на някои заглавни думи З. Футеков отразява и техните синонимни и антонимни отношения. При някои заглавки дава синоним след описателна дефиниция, срв. *бандит* ‘член на разбойническа шайка, разбойник’; *гяур(ин)* ‘обидна дума, хвъргана от турците към немохамеданите; неверник’. При други заглавки З. Футеков посочва техни антоними след дефинициите им след бележка противоп. Например при *есотерически* е даден антоним *ексотеричен*, при *регресивен* – антоним *прогресивен*. Въпреки че тези случаи са редки, те са показателни за лексикографската компетентност на З. Футеков.

В Речника се използват и синонимни дефиниции, макар и значително по-рядко от описателните. Такива са например дефинициите на заглавките *абстрактен* ‘отвлечен, невеществен, непредметен’, на *гйозум* – ‘джоджан’.

Значителен е делът в Речника на енциклопедичните дефиниции, в които се отразява не значението на съответните заглавки (т.е. съвкупността от най-съществените признаци на означеното понятие), а съдържанието на понятието, което отразяват. Такъв тип дефиниции се използват по разбираеми причини при собствените имена, но също така и при немалък брой съществителни нарицателни, най-вече названия на химични елементи и вещества. В техните дефиниции обикновено се дава пространна информация за химичните им свойства, начин на получаване и употреба. З. Футеков определя чрез енциклопедична дефиниция и редица икономически термини. Например при *мито* е посочена извънредно подробна информация за видовете мита (анонсни, фискални, транзитни) с описание на всяко едно от тях.

Несъмнено използването на енциклопедични дефиниции е продиктувано от стремежа на З. Футеков да предостави максимално пълна информация за тълкуваните заглавки. Широкото застъпване на този тип дефиниции в Речника е вторият елемент в него, който обуславя енциклопедичния му характер (наред с включването на собствени имена). Това лексикографско издание всъщност представлява енциклопедичен речник на чуждите думи и това обуславя високата му информативност. Поради тази особеност на Речника З. Футеков го нарича с пълно основание Малка енциклопедия.

Известна част от заглавните думи в Речника са многозначни, като трябва да се подчертае, че отделните значения са разграничени прецизно, което е показателно за лексикографските познания на З. Футеков. Срв. например дефиницията на заглавната дума *автор* 1. ‘съставител, съчинител’; 2. ‘деец, извършител въобще, който е извършил нещо’. За пълнотата в отразяване на семантичната структура на заглавните думи свидетелства включването на преносни значения на думите в Речника, посочени след бележка фиг. (фигуративно). Така например при *аногей* е посочено преносно значение ‘най-висока точка на развитие или състояние; връх’; при *катарзис* – ‘душевно прераждане’, а при *язва* – ‘недостатък, дълбока поквара’. Като се основаваме на информацията за предходни речници на чуждите думи (вж. Божилова/Vozhilova 1986; Николова/Nikolova 2016), стигаме до извода, че за пръв път в речници от този жанр се посочват преносни значения на заглавните думи. Тази особеност е показателна за тънкия лексикографски усет на З. Футеков и за постигнатата от него прецизност при семантичното описание на чуждите думи, включени в Речника.

### 3.5. Илюстративен материал

Оригинална особеност на речника, която по всяка вероятност се среща за пръв път в речници от този жанр, е посочването на примери след дефиницията на някои заглавни думи. Примерите не са отделени шрифтово от текста на дефинициите. Например



след дефиницията на заглавката *абстракция* е посочен пример *Бог е абстракция на всичко добро, премъдро, разумно*. При преносното значение на *калибър* 'вид, род' е даден пример *Всичките са от този калибър*. Примерите са конструирани от автора и са полезни за възприемането на тълкуваните значения като тяхна илюстрация.

### 3.6. Устойчиви съчетания и фразеологични единици

Показателно за стремежа на З. Футеков към максимално пълно описание на заглавните думи е включването в речниковите статии и на техни устойчиви терминологични съчетания и фразеологични единици, придружени с дефиниции. Тези многословни единици се дават с разредка или в болд. Така например при *абсорпция* е посочено устойчиво съчетание **а б с о р п ц и я** на **с в е т л и н а т а**, при *автономен* – **а в т о н о м н о** у п р а в л е н и е. Стремежът на З. Футеков към подробно отразяване на устойчивите съчетания на заглавните думи води до посочването в някои случаи на две, три или повече съчетания. Например при *касов* присъстват устойчивите съчетания **к а с о в а** книга, **к а с о в б о н**; при *касов* – **к л а с о в а** борба, **к л а с о в а** държава, а при *дружество* – **д р у ж е с т в о** с о г р а н и ч е н а о т г о в о р н о с т, **к о м а н д и т н о** д р у ж е с т в о и други. В по-редки случаи се посочват фразеологични единици, в които участват заглавните думи. Например при заглавката *сезон* е посочен фразеологизмът **м ъ р т ъ в с е з о н** с дефиниция 'времето, през което някое занятие не работи'. В речниковата статия на *акции* е налице фразеологизмът **а к ц и и** му се **п о д и г н а х а** ('името му, честта му порасте'); а при *кабинетен* е даден фразеологизмът **к а б и н е т е н** у ч е н ('който пише своите съчинения само въз основа на изследванията на други').

Може да се заключи, че поради включването в речниковите статии на допълнителни параметри тяхната структура е богата и оригинална, разработена прецизно и със стремеж за отразяване на максимален брой особености на заглавните думи.

### 4. Приложения към Речника

Енциклопедичният характер на Речника се обуславя и от големия брой илюстрации и таблици, поместени в края и обхващащи почти 30 страници от него. Илюстрациите представляват рисунки на включени в речника заглавки (при някои от които има препратка към съответната илюстрация след бележка в.). Поместени са и редица други приложения – рисунки на устройството на човешко тяло, на архитектурни стилове, геометрични фигури, музикални инструменти. Включени са и таблици с химичните елементи с отбелязване на откривателя на всеки от тях, също и на държавите в света с посочване на тяхната столица, население, големина. В края на Речника е поместен очерк за главните събития в българската история. Речникът завършва с очерк за развоја на общата и българската литература с автор Цв. Минков, който представлява извънредно подробен преглед на основните произведения в световната литература.

Тези приложения допълват речниковото съдържание на лексикографския труд и онагледяват информацията, която дефинициите на заглавните думи носят за означените от тях понятия. Те допринасят за дооформяне на спецификата на Речника като Малка енциклопедия, както я нарича авторът.

### 5. Заключение

Речникът на чуждите думи на З. Футеков е извънредно ценно лексикографско издание с редица свои особености: богат словник, включващ както съществителни нарицателни, така и съществителни собствени имена, прецизно отразен произход на заглавните думи, оригинална структура на речниковите статии. Освен задължителните за речници от този жанр параметри речниковите статии в него включват редица допълни-

телни елементи: варианти на заглавните думи, техни преносни значения, устойчиви съчетания и фразеологични единици, илюстративен материал. Тези особености на Речника обуславят високата му информативност. Поради силно застъпения енциклопедичен елемент в това лексикографско издание то може да се характеризира като енциклопедичен речник на чуждите думи, което обуславя уникалния му характер. Речникът представлява ценен етап в развитието на този дял от лексикографията, който се занимава с разработването на речници на чуждите думи. Неслучайно той има редица издания, включително и съвременно допълнено и преработено издание от 1977 г., което е признание на непреходната му ценност.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Божилова 1986: *Божилова, М.* Речникът на Тодор Коджов и някои особености на заема-не-то на чуждите думи в епохата на формирането на българския книжовен език, отразени в него. – Въпроси на съвременната българска лексикография. София: Издателство на БАН, 198-210 (Bozhilova 1986: *Bozhilova, M.* Rechnikat na Todor Kodzhov i nyakoi osobenosti na zaemaneto na chuzhdite dumi v epochata na formiraneto na balgarskiya knizhoven ezik, otrazeni v nego. – Vaprosi na savremennata balgarska leksikografia. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 198-210).
- Кювлиева 1980: *Кювлиева, В.* Първи прояви на речниковото дело у нас през Възраждането – Речник на чуждите думи от Тодор Хрулев, 1863 г. – Български език, № 1, 64-68 (Kyuvlieva 1980: *Kyuvlieva, V.* Parvi proyavi na rechnikovoto delo u nas prez Vazrazhdaneto – Rechnik na chuzhdite dumi ot Todor Hrulev, 1863 g. – Balgarski ezik, Nr. 1, 64-68).
- Кювлиева 1998: *Кювлиева, В.* Българското речниково дело през Възраждането. София: АИ „Проф. М. Дринов“ (Kyuvlieva 1998: *Kyuvlieva, V.* Balgarskoto rechnikovo delo prez Vazrazhdaneto. Sofia: AI „Prof. M. Drinov“).
- Николова 2016: *Николова, Н.* Речникът на чуждите думи на М. Москов. – В: Отговорността пред езика. Книга 4. Сборник, посветен на 65-годишнината на проф. д-р Д. Даскалова. Шумен: УИ „Епископ К. Преславски“, 115-129 (Nikolova 2016: *Nikolova, N.* Rechnikat na chuzhdite dumi na M. Moskov. – V: Otgovornostta pred ezika. Kniga 4. Sbornik, posveten na 65-godishninata na prof. d-r D. Daskalova. Shumen: UI NEpiskop K. Preslavski“, 115-129).